

Сейіт Қасқабасов

**ПРЕЗИДЕНТ
ЖӘНЕ
МӘДЕНИ МҰРА**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ
МИНИСТРЛІГІ ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ М.О.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ
ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР ИНСТИТУТЫ**

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН КОМИТЕТ НАУКИ ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ И
ИСКУССТВА ИМЕНИ М.О.АУЭЗОВА**

Сейіт Қасқабасов

**ПРЕЗИДЕНТ
ЖӘНЕ
МӘДЕНИ МҰРА**

**Алматы
2010**

УДК 821.0
ББК 83.3 (5 Қаз)
Қ 43

Қасқабасов С.А. Президент және мәдени мұра. Алматы: «Алматы баспа үйі» ЖШС, 2010. – 128 бет.

ISBN 978-601-7038-83-0

Бұл кітапшаға тәуелсіз Қазақстан мемлекетінің рухани өміріндегі елеулі оқиға – «Мәдени мұра» ұлттық стратегиялық жобасы бойынша жүзеге асырылып жатқан ауқымды істердің мән-жайы мен нәтижелерін баяндайтын академик С.А.Қасқабасовтың ғылыми – танымдық мақалалары мен сұхбаттары топтастырылды. Халықтың ғасырлар бойғы рухани қазынасын қайта тану, ел ішінде тарату мен жаһандану үрдісінің келеңсіздіктеріне қарсы ұлттық рухтың тірегі ретінде пайдалануды көздейтін ой-пікірлер топтамасы ұлт мәдениетінің тарихын танығысы келетін көпшілік оқырманға арналған.

ISBN 978-601-7038-83-0

© С.Қасқабасов, 2010
© “Алматы баспа үйі” ЖШС, 2010

ПРЕЗИДЕНТ НАЗАРЫНДА – МӘДЕНИ МҰРА

Қауіп етеріміз – науқаншылық

Қай халық болса да өзінің өміріне тұрмыс-тіршілігіне қажетті пайым-түсінігіне сай мәдениет жасайды. Мәдениеттің материалдық та, рухани да түрі елдің қоғамдық дамуына байланысты өзгеріп, дамып жаңарып отырады. Қазақ жұрты да өзінің ұзақ тарихында кезең-кезеңге сәйкес мәдениет жасап отырған. Бұрынғы сақ, ғұн, үйсін, түркі бабаларымыздан бастап, бүгінгі ұлтымыздың мәдениетіне шолу жасасақ алуан түрлі мұрамыз және қазіргі заманға лайық түрлері көп мәдениетіміз бар екеніне көз жеткіземіз. Әсіресе, өмір салтының ерекшелігіне байланысты рухани мәдениетіміз өзіндік сипатта болғаны белгілі. Ол ауызша туындап, ауызша орындалып ауызша тараған. Сөйтіп атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа мирас болып, бір дәуірден екінші дәуірге көшіп отырған. Жай ғана көшіп қоймаған, әр дәуір сайын толысып, толығып, жетіле түскен, үнемі баю, даму үстінде ғұмыр кешкен. Мұндай ескі мен жаңаның біртұтас дүниеге айналған қадамы, бір жағынан, алғашқы нұсқада сақталса, екінші жағынан, өзгеріске жаңғыра ұшыраған, үшінші жағынан, соны мәдениеттің негізін қалаған әрі ажырамас бөлігіне айналған. Екінші сөзбен айтқанда, рухани мәдениеттің өз ішінде күрделі процесс жүріп жатқан, сондықтан мәдениет кей тұстарда қоғам дамуынан алға озып, кейде кейін қалып отырған. Өкінішке қарай, рухани мәдениеттегі осы заңдылық Кеңес дәуірінде біржақты қаралып таптық тұрғыдан ғана бағаланды. Сол себепті рухани мұра үстем таптікі және кедей таптікі деп, жасанды түрде екіге бөлінді де, оның біраз бөлігі жиналмай, зерттелмей қалды. Соның салдарынан өмірден ғайып бола бастады. Енді осы олқылықты жойып халқымыздың мол мұрасын, фольклорын, дәстүрі мен салттарын және сан ғасырлық әдебиетін бөле-жармай зерделеу мүмкіндігі туып отырған сияқты. «Сияқты» дейтініміз – бұл жұмыс әдеттегідей, науқанға айналып кете ме деген қауіміз ауыр болса да айтайық, біз, қазақтар, бір нәрсені талап етіп бастаймыз да, ұзаққа бармай, мықтағанда 1-2 жылға созамыз да баяғы бөз қалпымызға қайта түсеміз. Мәселен, тарих жылы, мәдениет жылы деген кездері ел-елге экспедиция жіберген болдық, материал жинаған болдық. Алайда, сол жұмыс аяқсыз қалды. Жиналған материалдар бір жерге топтастырылмады, не нәрсе екені анықталмады, жүйеленбеді, жарияланбады ғылыми айналымға түспеді. Ұстағанның қолында, тістегеннің аузында кеткен тәрізді. Бұлай болуының бірнеше себебі болды. Біріншіден, экспеди-

ция ғылыми негізде, жоспарлы түрде жасақталмады. Екіншіден, экспедиция құрамына маман-ғалымдар енгізілмеді, көбінесе «сауаты бар болса – жарайды» деп маманданбаған адамдар кірді. Үшіншіден, қандай материал жинау керектігі, текстерді қалай жазып алу методикасы айтылмады. Төртіншіден, жергілікті атқару мекемелері бұл істің маңыздылығына жете мән бермей, формальді қарап, кейбір экспедиция ойдағыдай болмады. Ал, атқару мекемелері бұрынғыша рапорт беруге тырысты. Міне, осы жағдай қайталанбаса екен. Ол үшін, біздіңше төмендегі шарттарды және шараларды ескеріп жүзеге асыру қажет.

Қолжазбалар қорын ғылыми негізде жүйелеу керек

Президент ұсынып отырған «Мәдени мұра» бағдарламасын орындау мерзімі 2-3 жылмен шектелмей ұзақ мезгілге жоспарланғаны жөн. Ескі әдетке баспай, асықпай-үсікпей, науқандатпай, таза ғылыми негізде жүйелі бағдарлама жасап, соны әр жылға есептеп, кезең-кезеңімен істеу керек. Аталған бағдарлама бойынша Президент көрсеткен үлкен-үлкен 4 мәселе бар. Жинақталып аталған осы мәселелерді таратып айтар болсақ, мынадай кешенді іс-шаралар жүзеге асырылуға тиіс деп ойлаймыз.

Өткен ғасырларда жиналған қолжазбалар мен жазылып алынған алуан түрлі шығармалар мен әдет-ғұрыптар, ән мен күйлер бар. Олар әр мекемеде әр түрлі жағдайда сақталуда, әр түрлі мақсатта пайдаланылуда. Соның бәрін бір арнаулы мекемеге топтастырып, ғылыми негізде жүйелеу керек. Мұның өзі бірнеше процесті қамтиды: қолжазбаларды қалпына келтіру (реставрация), ғылыми сипаттамасын жасау (научное описание), ұзақ мерзімге сақтау (консервация) жұмыстары. Бұларды орындау үшін арнайы режимі, тұрақты температурасы, мөлшерлі ылғалы, т.б. бар жағдай қажет. Оның үстіне қолжазбаларды «өмдеу», жөндеп, қалпына келтіру үшін неше түрлі химикат, «дәрі-дәрмек», арнаулы сұйық заттар болуға тиіс. Былтыр Иранға барғанда, осының бәрін көріп, таңқалдым әрі қызықтым. Бір ғажабы – оларда осындай шаруамен шұғылданатындар – кілең жастар. Демек, біз де қолжазба мен ескі кітаптарды жөндейтін, емдейтін мамандар дайындауымыз керек. Бәлкім, мамандарды сол Иранға, не басқа елге стажировкаға жіберу арқылы даярлау қажет шығар.

Қолжазба қалпына келтірілгеннен кейін ғылыми тұрғыдан сипатталуы керек. Оның шарттары бар. Сипаттама біткен соң ол қолжазбаны ұзақ сақталуы үшін «дәрілеп», жөндеп,

консервациялау қажет. Содан соң оның көшірмесін жасау – міндет. Осыдан кейін ғана көшірме бойынша жұмыс істеп, қолжазбадағы немесе ескі кітаптағы мәтінді жарыққа шығаруға, я болмаса зерттеуге болады. Әрине, жариялау үшін әуелі ғылыми текстологиялық жұмыс жүргізген жөн.

Міне, осы айтылғандардың көпшілігін М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты жүзеге асыруда. Институттың Қолжазба және текстология орталығында мыңдаған қолжазба, ескі кітап және музыкалық жазбалар сақталуда. Қызметкерлеріміз қолжазбаларды қалпына келтіру, сипаттау, мәтіндерді текстологиялық тұрғыдан талдау мен жариялау ісін ойдағыдай атқаруда. Мәселен «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы» деген 6 том еңбек жарық көрді, 7-ші томы баспада жатыр. Сондай-ақ «Қазақ халық әдебиеті» атты ғылыми-көпшілік сериямен 14 том жарыққа шықты, т.т. Ендеше, мол қоры, мамандары, тәжірибесі бар Институттың осы орталығын кеңейтіп, республикадағы қолжазбаларды осында топтастырсақ, біраз шаруа тындырылатыны күмәнсіз.

Басты мақсатымыз – барша игіліктерді игеру

Қолжазбалар мен ескі кітаптардағы мәтіндерді жарыққа шығару — мәдени мұраны сақтау ғана емес, сонымен қатар елге таратып, қоғамның кедесіне жарату және ғылыми айналымға енгізу деген сөз. Осыны ескеріп, біздің Институт «Бабалар сөзі» атты сериямен қазақ фольклорының 100 томдық академиялық жинағын даярлап, Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінің жәрдемімен жарыққа шығаруды көздеп отыр. Осымен қатар мәтіндерді электрондық жинақ ретінде сақтауды да ойластырып жатырмыз.

Институтта тек қолжазба мен ескі кітаптар ғана жинақталмаған. Бұлармен бірге ХХ ғасырдың 50 жылдарынан бастап жазылып алынған жүздеген ән мен күй бар. Оларды да келер ұрпаққа сақтау үшін лазерлі дискіге көшіріп жатырмыз. Келешекте «Қазақ музыкасы» атты бірнеше томды қамтитын антология жасасақ дейміз.

Мәдени мұрамыз – тарихымыздың куәсі әрі айнасы. Олай болса, ел арасында әлі сақталып жатқан қолжазбалар мен ескі кітаптарды жинастыру, сондай-ақ, айтылып жүрген халық әндері мен өлеңдерін, орындалып жүрген күйлер мен жырларын, т.б. мұралық дүниелерін жазып алу, бір жағынан, ұлтымыздың мұрасын сақтау үшін, екінші жағынан, оны білу, пайдалану, сөйтіп, бүгінгі мәдениеттің қажетіне жарату үшін,

үшінші жағынан, ғылыми мақсатта талдап, зерттеу үшін ауадай қажет шаруа. Ал, мұны ойдағыдай орындау үшін жыл сайын әр облысқа жоспарлы түрде мамандардан жасақталған арнаулы экспедиция шығарып тұру керек. Экспедиция комплексті болуы шарт: оның құрамында фольклорист, этнолог, музыкатанушы, суретші, телеоператор сияқты мамандар жұмыс істеуі шарт. Әр облысқа кезек-кезек жіберіп, жан-жақты зерттеудің нәтижесінде Қазақстанның фольклорлық картасын жасауға болады. Бұл – рухани мұрамыздың қай түрі қай облыста қалай сақталғанын және зерттелгенін көрсету әрі мұраны зерделеудің келешектегі бағыттары мен аспектілерін жетік білу деген сөз.

Мұраны сақтаудың озық түрі – CD-ROM

Кезекте тұрған зәру шаруаның бірі – шетелдерде тұратын қазақтардың мәдени мұрасын жинап, келешек ұрпаққа жеткізу. Бұл іс бізде жүйелі түрде жүрмей жатыр. Әркім әр елге барып, өзінше бірдеңе жинаған болып, тапқанын әкеліп, малданып жүр. Ал, қазақ диаспорасының фольклоры мен ән-күйлерін, салт-дәстүрлерін, қолөнерін анықтап, зерттейтін білгір мамандардан құрылған арнаулы экспедиция шығып көрген жоқ. Әрине, қаржы мен шама жетіп жатса, Қазақстанның өз облыстары мен қатар шетелдерге де комплексті экспедиция жасақтағанға не жетсін?! Ерте ме, кеш пе, әйтеуір, бұл жұмыс істелуге тиіс.

Жалпыхалықтық мұраны сақтаудың қазіргі замандағы ең үздік әрі озық формасы – CD-ROM-ға (Сидиромға) түсіру. Мәселен, Египетте қасиетті Құран түгелімен осылай көшіріліп, қолдануға да, сақтауға да қолайлы жағдай жасалған. Түптің түбінде, қолжазбадағы да, кітаптағы да текстерді лазерлі дискіге, CD-ROM-ға көшіру қажеттігі – бәрібір алдымыздан шығады, сондықтан бұл жәйтті осы бастан ойластырған жөн сияқты.

Президенттің Жолдауында аса бір маңызды мынадай ұсыныс бар. «Ұлттық әдебиет пен жазудың санғасырлық тәжірибесін қорыту және кеңейтілген көркем, ғылыми, өмірбаяндық дестелер жасау». Бұл міндетті орындау – оңай шаруа емес. Әсіресе, ұлттық әдебиет пен жазудың сан ғасырлық тәжірибесін қорыту, біріншіден, теориялық білімі жоғары мамандарды, екіншіден, айтарлықтай қаржыны, үшіншіден, біраз уақытты талап етеді. Қазақ әдебиетінің тарихы кеңес кезінде де жазылған болатын. Бірақ ол тұста көп дерек қамтылмады, шынайы ой айтылмады. 1937, 1950 жылдардағы «ұлтшылдықпен күресу» науқанынан кейін ғалымдар объективті заңдылықты айтудың орнына партияның сөзін сөйлеп, өздерінің ойын ашық айтудан қорықты. Оның үстіне

отаршылдық саясаттың ырқымен жүріп, қазақ әдебиетінің тарихы тек XVIII ғасырдан басталады деген концепциямен жазылды. Сол 6 кітаптан тұратын әдебиет тарихының шыққанына да 40 жылдай уақыт болды. Содан бергі замандағы әдебиеттің тарихи даму жолы тыс қалды. Ең бастысы, Қазақстан – тәуелсіз дербес мемлекет болды, коммунистік идеология өмірден кетті. Енді өз тарихымызды, өз әдебиетімізді, фольклорымыз бен өнерімізді ешкімге жалтақтамай, қазақ көзімен қарап, қазақтың мүддесі тұрғысынан зерттеу мүмкіндігі туды, Мәдени мұрамызды да, осы күнгі мәдениетімізді де объективті түрде зерделеу, олардың даму тарихындағы, бүгінгі хал-жәйындағы заңдылықтарды ашық айта алатын халге жеттік. Міне, осының бәрін ескере отырып, М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты 10 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихын» және 3 томдық «Өнер тарихын» жазуға кірісті. Межелеген мезгіліміз – 2005 жыл.

2003 ж.

НАРЫҚ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ

Адам баласының ғасырлар бойы қалыптасқан табиғи тіршілігін революциялық жолмен өзгертіп, елді рахат өмірге жеткізуге болады деген қиялды артқа тастап, күллі адамзат жүріп жатқан жолға түсіп, қолдан жасалған емес, ежелден орныққан нарықтық өмір салтына көшкенімізге 10 жыл толып отыр. Осы мерзім ішінде қуантқан жетістіктеріміз де, опық жегізген кемістіктеріміз де аз емес, бәрі көз алдымызда өтті, өтіп жатыр.

Совет тұсында дүниенің бәрі мемлекеттікі болып, жұрттың санасында жеке меншіктік психология жойылып, адамдардың бір-бірімен байланысы, адам мен қоғамның, қоғам мен мемлекеттің қатынасы таза нарықтық негізде бола алатынын, болуға тиіс екенін ешкім ескермейтін, тіпті ол туралы ойламайтын да, ойланбайтын.

Тәуелсіздікке қол жеткелі бері жүргізілген саяси, экономикалық, әлеуметтік реформалар қазақ халқының өмірін нарыққа бағыттады. Жетпіс-сексен жыл бойы мемлекетке сеніп, масылдыққа бой алдырған жұрт алғашқыда абдырап та қалды, қалай жекеше өмір сүрудің, жеке шаруашылық құрудың, өз өндірісін ашудың, қажетті қаржы табудың, тіпті күндегі тіршіліктің қиюын келтірудің жолын таба алмай қиналды.

Құдайға шүкір, қазір елдің басым көпшілігі ауылда да, қалада да нарыққа бейімделе бастады, ел мемлекетке емес, өзіне сенетін болды, демек, ел санасында нарықты, оның шарттарын түсіну бар. Соның арқасында шағын және орта бизнеспен шұғылданған қазақ азаматтары көбеюде, жеке шаруашылық ұйымдастырғандар да баршылық, өндірістік саланы да меңгергендер жоқ емес. Осының бәрі Қазақстанда көпқырлы (многоукладный) экономиканың пайда болғанын айғақтайды, қоғамның, қазақ елінің нарықтық қатынасқа біржолата бет бұрғанын көрсетеді, халық санасындағы жаңа түсініктер орнығып жатқанын дәлелдейді. Бұл экономика мен тұрмыстағы өзгерістер тұрақты және оңды сипат ала бастағанының белгісі.

Ал, рухани салада қандай өзгерістер бар, қандай процестер жүріп жатыр? Рухани өмірімізде, әдебиетімізде, өнеріміз бен мәдениетімізде нарықтық қатынасқа бейімделу бар ма? Шығармашылық адамдары мен қайраткерлеріміз нарық заңдары мен шарттарын қаншалықты игерді, нарық жағдайында өнімді де тиімді еңбек ету әдістерін, амалдарын тапты ма? Мұндай сауалдар көп. Солар төңірегінде біраз ой қозғап, пікірімізді ортаға салуды жөн көрдік.

Өкінішке қарай, руханият әлемінде түбегейлі нарыққа бет беру экономика саласындағыдай емес. Оның объективті де,

субъективті де себептері бар. Ең бастысы – нарықта басқа мәдени үрдіс болатынын, мәдениеттің, өнер мен әдебиеттің міндет-мақсаты, түр-сипаты өзгеше екендігін, сол себепті руханиятқа деген көзқарас біздің осы күнге дейінгі түсінігімізден басқаша қалыптасатынын ескермеу немесе білмеу.

Нарықтың негізгі шарты – бәсеке. Бәсекеге түсу - өзіңнің мүмкіндігіңді, қабілетіңді, талантыңды барынша пайдалану. Олай болмаған күнде бәрінен құр қаласың. Мұндай халге түспес үшін нарықтық қоғамда көпқырлы экономика болатыны сияқты руханият саласында да көптүрлі, әрқилы, совет дәуіріндегі біздің ұғымымыздағыдан бөлек мәдениет болатынын мойындап, соған сәйкес тірлік істеу қажет. Совет мемлекетінде мәдениет тек қана идеологиялық қызмет атқарғандықтан сырттай монолитті болып көрінетін, ал шындығында ол біртұтас емес, сыңаржақ еді. Совет халқы «біртұтас, таптық айырмасы жоқ» қоғам болғаны тәрізді мәдениет те сондай болуы керек деп ойладық. Бәріміз шығармамызды, туындымызды социалистік реализм шартына сай етуге тырыстық, сөйтіп «бірыңғай, мазмұны социалистік, түрі ұлттық мәдениет» жасауға атсалыстық. Соның нәтижесінде көптеген роман, повесть, поэма, фильм, сурет, симфония, спектакль, т.б. шығармалар туып, олардың біразы өте жоғары баға алды, ал авторлар биік деңгейде марапатталды. Шынын айту керек, олардың ішінде классикалық дүниелер аз болған жоқ және көптеген авторларымыз бен орындаушыларымыз, әсіресе әншілеріміз, суретшілеріміз, композиторларымыз, жазушыларымыз өз талантын көрсете алды.

Ресми идеологияның құралы болғандықтан әдебиет пен өнер мемлекет пен партия тарапынан үлкен қамқорлыққа бөленді, соның арқасында профессионалды әдебиет пен өнер қалыптасты, көркем шығармашылықты күнкөрістің құралына, кәсіпке айналдырған жазушылар, композиторлар, суретшілер, режиссерлер пайда болды. Бұл заңды еді. Өйткені адам санасын, ойын қадағалап, пікірін тұмшалап отыратын тоталитарлық мемлекетте қай заманда да осылай болған. Тоталитаризм руханиятты ауыздақтап отыруға мүдделі болғандықтан бұл саладағы қайраткерлерді өзінің идеологиясын жүргізуші күш ретінде пайдаланады, сол себепті оларға барынша жағдай жасайды, ал айтқанына көнбегенді қудалайды, дарға асады, өртейді, атады. Өз идеологиясын жүйелі әрі кең тарату үшін, мәселен, советтік тоталитаризм ақпарат құралдарын бақылауға алды және алуан түрлі шығармашылық одақ құрып, солар арқылы компартия шешімдерін ел санасына сіңіріп отырды. Неғұрлым одақтың мүшесі көп болса, солғұрлым

жақсы деп бағаланды. Бір ғана біздің Жазушылар одағында сексенінші жылдары 600 мүше болуы – соның бір көрінісі.

Мемлекеттен қаржыланған шығармашылық одақтың мүшелері партия мен үкімет нені талап етсе, соны жазды. Композиторларымыз да, суретшілеріміз де, кинематографистеріміз де солай еді. Мұндай жағдайда ой еркіндігі қайдан болсын? Бүкіл мәдениетте де ешқандай плюрализм белгісі болған жоқ. (Н.Хрущевтің Э.Неизвестныйға ұрысқанын еске алайық). «Ақша беріп отырған - мен, айтқанымды істейсің!» – деген талап өз нәтижесін берді.

Нарық заңы қатал. Нарыққа көшкен мемлекет идеологиялық емес, нарықтық ұстанымдарды тірек етеді, мұны экономикалық заңдылықтар талап етеді. Осы жағдай біздің елге де келіп, орнығып жатыр. Нарық заңдылықтары мен шарттарын жүзеге асыру барысында біздің тұрмысымыз төмендеп кеткені белгілі. Сонымен бірге қалыпты рухани тіршілігіміздің бұзылғаны да рас. Осыны көрген қайраткерлеріміз дабыл қағып, мемлекет тарапынан нақты қаржылай қолдау мен қамқорлық болуын талап етуде.

Қазіргі біздің рухани өмірімізде де күрделі әрі қайшылықты процестер жүріп жатыр. Бір жағынан, совет жылдары репрессияға ұшыраған ақын-жазушыларымыздың шығармалары жарыққа шығып, мәдени, әдеби-эстетикалық ой-өрісімізді кеңейтіп, елдің рухын көтеруге үлес қосып отыр. Екінші жағынан компартияның, мемлекеттің ымырасыз атеистік және отарлық саясатының кесірінен тыйым салынып, ұмыт болған тарихи-мәдени құндылықтарымыз халыққа қайта оралып, жұрттың тарихи санасын оятуда. Үшінші жағынан, Батыс Еуропа пен Американың көркемдік, эстетикалық сапасы төмен деп саналатын әндері мен фильмдері, поп-музыкасы мен әртүрлі «бұқаралық мәдениеті» кең тарап, жастарға айтарлықтай ықпал етуде. Төртіншіден, экономикалық және моральдық-психологиялық күйзеліске түскен таланттарымыз бен қайраткерлеріміз мәдениет нарығына (рынок культуры), шығармашылық бәсекеге түсе алмай отырған себепті жаңадан классикалық дүниелер туғызбай отыр, соның салдарынан сырттан келген «өнерге» қарсы тұра алатын, оларды ығыстыруға қабілетті шығармалар аз болып тұр.

Осындай жағдайды басынан кешіріп отырған руханият, әлбетте, өзіне жаңаша қарап, соны көзқараспен түсінуді қажет етеді. Ең алдымен айтатын нәрсе – «мәдениет, әдебиет пен өнер түсінікті болуы керек» деген ұғыммен қатар «оларды түсіне білу қажет» деген қағида орныққаны абзал. Сонда ғана біз әдебиет пен өнерге өзіміздің қалыптасқан түсінігіміз бен ой-өрісіміздің тұрғысынан ғана қарап, оларды өзіміздің біліктілік деңгейіміз-

ден бағалаудан арылар едік, оларға түсініктікпен қарап, қай шығарманы болса да түсінуге тырысар едік. Егер осы шарт жүзеге асса, біз нарықтық қоғамдағы мәдениеттің әрқилы болатынын, қоғамдағы әр топ, әр қауым өзінің түсінік-пайымына лайық, эстетикалық талап-талғамына сәйкес шығарма тудыратынын, яғни, өз мәдениетін жасайтынын түсінген болар едік.

Қазіргі біздің қоғамда әртүрлі әлеуметтік топ бар. Олардың әдемілік туралы пайымы, эстетикалық талғамы әр алуан. Соған сәйкес, бір қоғам, бір мемлекет ішіндегі әр топ, әр қауым мәдениетті, өнерді өзінше түсінеді, өзінің қалауынша ән мен музыка шығарады, оны орындайды, жұртқа таратады. Сөйтіп, әр топтың өз мәдениеті қалыптасуда. Мәселен, әлеуметтік төменгі сатыдағы топ үшін түрме әндері мен бақытсыз тағдыр туралы шығармалар операдан да, балеттен де, әдеткі жеңіл эстетикалық өнерден де жоғары. Ал, жастарымыз эстрадада, дискотекада орындалатын динамикалық, ырғақты әуендерді сүйеді. Осындай «бұқаралық мәдениеттің» қай-қайсысында да, әсіресе поп-музыкада, шлягерде біздің дәстүрлі түсінігімізге симайтын үрдіс басым: елең сөзінен гөрі әуенге, ырғаққа мән беріледі. Сондықтан бізге ол шығармалар мәнсіз, көркемдігі төмен болып көрінеді.

Мәдениет те, эстетика да қоғаммен бірге, дәуір талабына сай өзгеріп отыратыны белгілі. Әр ұрпақ өз уақыты мен талғамы талап ететін өнер туғызады (былайша айтқанда, киім модасы сияқты). Мысалы, 1960-70 жылдары шырқалған вальс ырғағындағы әндерді сол кездегі үлкен буын ағалар мен аталарымыз онша жақтырмай, біздерге ренжіп жүрді. Соған қарамастан Ш.Қалдаяқовтың, Б.Жамақаевтың, Ә.Бейсеуовтің, І.Жақановтың, т.б. композиторлардың вальстері көпшіліктің көңілін баурап алды. Қазіргі аға және орта буындағы азаматтар әлі күнге дейін осы әндерді айтады, жастарға соларды орында дейді, ал бүгінгі модаға айналған ритмді, қимылды қажет ететін әуендерді ұнатпайды. Сонда олар музыка да, поэзия да өзгертінін ескермей ме? Өздері жас шағында қазақ ұғымы мен эстетикасында жоқ вальсті қабылдап, шырқап та, билеп те жүрді ғой, оны жатсынған жоқ. Ендеше, неге бүгін біз, аға және орта буын өкілдері, жастарға сол 60-70 жылдардағы, тіпті одан да бұрынғы ән-күйді, әуен-биді тықпалаймыз? Жас ұрпақ та өзінше түсініп, өзінше ойланғысы келетіні сияқты, өнерді де, әдебиетті де өзінше түсініп, өзінше пайдалануға тырысады ғой! Егер біз жастарға игі тәлім бергіміз келсе, енді соларға ұнайтын, солардың қажетін өтейтін шығармалар туындатуымыз керек. Сөйтіп, шеттен келіп жатқан өнер дүниелерімен бәсекеге түсіп,

олардан асып кете алсақ, жастар біздің ыңғайымызда болары анық. Мұндай іс-әрекеттің бастамасы да бар. Мәселен, «Хабар» телеарнасы шығарған «Перекресток» («Тоғысқан тағдырлар») телесериалы, «Бауыржан-шоу» театрының, сондай-ақ қазақ жігіттері мен қыздары құрған кейбір эстрадалық топтардың («Үркер», «АБК», «Қаракөз» т.б.) концерттік бағдарламалары – біздің мәдениет нарқына бет бұрғанымыздың көрінісі деуге болады.

Әрине, бұл жерде қаражат мәселесі көлденең тұрады. Нарықтық бәсекеге түсу үшін қаржы керек. Оны кім береді? Бұрынғыдай мемлекетке қол жаю керек пе? Онда баяғыдай үкіметке кіріптар болып, мәдениет ресми сипат алады да, жалтақ болады, сөйтіп шығармашылық еркіндіктен айырылады. Мемлекеттен қаржыланған өнер мен әдебиеттің совет тұсында қаншалықты «еркін» болғанын білеміз. Оның үстіне нарыққа көшкен мемлекет руханиятта да нарықтық заңның орнығуын талап ететіні тағы бар. Капиталистік елдерде, тіпті дамыған мемлекеттерде профессионалдық әдебиеттің болмауы содан. Оларда жазушылық - кәсіп емес, хобби. Шығармашылықпен шұғылданатын адамдар, әдетте, өздерінің ісі, белгілі бір кәсібі, өндірісі, дүкені, т.с. шаруашылығы бар жандар. Олар көркем шығармашылықпен талантын көрсету үшін қолы бос уақытта айналысады. Мұндай жағдай түптің-түбінде бізге де келеді, нарық соған әкеледі. Ендеше оған осы бастан даярланған жөн. Ол үшін әдебиетті де, өнерді де нарықтық қатынасқа көшіру керек.

Совет заманында біз мәдениетті коммерциялауға қарсы болдық, оны таза идеология саласы деп түсініп, қандай да болсын экономикалық тұрғыдан бағалауды теріс деп ұқтық. Ал, енді, бүгінгі таңда, нарық жағдайында мәдениет те бизнестің бір түрі екеніне көзіміз жеткендей. Демек, әдебиет пен өнердің туындыларын бір жағынан, товар деп түсінген абзал, олардың да нарқы болатынын, нақты құны бар екенін білгеніміз жақсы. Олай болса, әр автор өз шығармасын нарық талабына да сай етуге тиіс. Ол туындысын кімге, қай топқа, қай қауымға бағыттауды білуге міндетті. Әр топтың, қауымның талғам-талабы әртүрлі болғандықтан шығарманың көркемдік, эстетикалық сапасы да әрқилы келеді. Сөз жоқ, бұл жағдайда автордың таланты мен мүмкіндігі де көп роль атқарады. Бірақ ол бәрібір мәдениет нарқын (рынок культуры) жақсы білуге, оны үнемі бақылап, зерттеп отыруға тиіс. Сөйтіп, ол өз талантын, туындысын бәсекеге салады, товар ретінде нарыққа ұсынады. Алайда, мұндай халге жету үшін, яғни, нарыққа, бәсекеге түсе алатын, онда жеңіп шығатын дүние жасау үшін қаражат керек. Оны қалай табуға болады?

Меценаттыққа үміт артуға болар ма еді? Өкініштісі сол – біздің бизнесмендер әлі қомақты капитал жинап үлгерген жоқ, олар енді ғана байып жатыр. Сондықтан «жаңа байығаннан ақша сұрама» демекші, оларға ауыз ашудың реті жоқ. Соңғы 2-3 жылда олардың демеушілік жасап, мәдениетке жаны аштынын көрсеткендеріне рахмет айтуымызға болады. Бірақ бұл әлі – меценаттық емес. Меценаттық шын мәнінде - өнерге, ғылымға, әдебиетке тұрақты түрде қаржы бөліп, олардың басқа да проблемаларын шешіп отыруы. Ірі меценаттар кітапханалар мен сурет галереяларын ашқан, театр ұстап, артистерді қамтамасыз етіп отырған. Біз әлі ондай жағдайға жете қойғамыз жоқ. Ондай меценаттық осы күнгі ірі бизнесмендеріміздің немере мен шөберелері нағыз капиталист-магнат болғанда орнығатын шығар.

Рас, меценаттар да әдебиет пен өнерге өз талабын қояды, авторлардан өз қауымының талғамына сәйкес шығарма күтеді. Демек, бұл ретте де мәдениет азат емес, өнер қайраткерлері шығармашылық еркіндікке толық бара алмайды. Сонда енді не істеу керек? Қандай жағдайда талант иесі еркін бола алады? Біздіңше, мұның жолы біреу-ақ - таланттар өз туындыларын товар ретінде саудалай білуі керек, одан түскен қаржыны шығармашылыққа пайдалана білуі қажет. Екінші сөзбен айтқанда, қаржы табудың амалдарын игеру керек. Айталық, банктен кредит алып, оны шығармашылыққа жұмсау. Ал, көркем шығармашылық үшін кредит алуды мемлекет заңдастыруы қажет. Сол сияқты әдебиет пен өнер қайраткерлеріне шығармашылықпен шұғылдану үшін арнайы ссуда беруді де заңдастырсақ, құба-құп. Таланттарымыз кино, театр, т.б. басқа салалар бойынша ұсынылатын шетелдік гранттарға, конкурстарға қатысуды да машық еткені дұрыс. Рас, шетелдік қоғамдар біздің шығармашылық одақтарға бұрынғы компартияның идеологиялық құралы деп қарайды да, көбінесе біздің ұсыныстарымызға теріс жауап береді немесе қабылдамайды. Шынын айту керек, совет өкіметі тұсында құрылған шығармашылық одақтар мен ұйымдар қазіргі таңда анахронизм болып отыр. Оларды осы заманның талабына сай қайта құру керек сияқты. Нарық заманында бұрынғыдай тек көркем шығармашылықпен шұғылданып отыру мүмкін емес, келешекте ондай адамдар азаяды, ендеше «шығармашылық одақ» деген түсінік те, оның қызметі де өзгеруге тиіс. Шығармашылық одақ тараса, әдебиет пен өнер, мәдениет дамымай қалады деген ой - үстірттік. Олар ендігі заманда басқаша сипат алып, өзіндік өмір сүреді. Мәдениет пен әдебиет социалистік жүйе орнағанға дейін әуелі жеке адамға, сол арқылы қоғамға қызмет еткен. Мемлекеттің, яки болмаса бір партияның

сойылын соқпаған. Бүкіл қоғам мүддесін көздегендіктен олар көптүрлі, көпқырлы, яғни, қоғамдағы әр топ пен таптың, қауымның мәдени, әдеби сұранысын орындаған. Мысалы, опера мен балет өнері, негізінен, жоғары мәртебелі топтың сұранысына жауап берген. П.И.Чайковскийдің «Ұйқыдағы ару», «Аққу көлі» сияқты шығармаларын орыс мұжығы қажетсінген емес. Оның есесіне, шаруа өзінің «Петрушка» сияқты театрын, қарапайым өлеңдерін, әні мен билерін сүйсіне орындаған, тыңдаған. Сол тәрізді қазақ даласында да совет өкіметі орнағанға дейін әдебиет, әсіресе өнер нарық шарттарына сәйкес өмір сүрді. Тіпті алысқа бармай-ақ ХХ ғасырдың алғашқы ширегінде Қазақстанның әр түкпірінде ойын-сауық құрған Қажымұқан, Иса, Майра, Балуан Шолақтардың өнеріне еске алсақ та жеткілікті. Жалпы, тұрпайыланған социализмге ұрынбай, табиғи өмір салтымен жүрген елдерде мәдениет идеологиялық мақсатта ашық түрде пайдаланылмайды, оларда әдебиет пен өнер жеке адамның тағдырын көрсету арқылы бір ғана партияға немесе тапқа емес, бүкіл қоғамға қызмет етеді. Сондықтан олардың фильмдері де, спектакльдері де, романдары да әр алуан топтың сұранысына сәйкес болып келеді де, көркемдік сапасы мен мазмұны жағынан әрқилы шығады. Әрине, жоғарғы топтағы буржуазия мен аристократтар үшін жасалған дүние мен бұқараға арналған шығармалар қай жағынан да бір-бірінен алшақ. Мұны авторлар жақсы біледі, сол себепті олар өз туындысының көрермені мен оқырманы кімдер екенін естен шығармайды, яғни, олар мәдениет нарқын жіті бақылап отырады.

Біздің жағдайымыз әлі мұндай дәрежеде емес. Ең әуелі бізде әдебиет пен өнерді идеологиядан арылту (деидеологизация культуры) мәселесі әлі толық шешілген жоқ. Мәдениет саласындағы мемлекеттік басқару мекемелерінің қызметкерлері жазушылардан, өнер қайраткерлерінен, қазіргі заманды, бүгінгі өмірді, осы күнгі адамды бейнелейтін шығармаларды тудыруды талап етуі де мүмкін. Мұндай талаптың аржағында мәдениетті, әдебиет пен өнерді әлі де тек идеология деп түсіну, оларды тек идеологиялық құрал деп бағалау жатқаны байқалады, демек, оларды ең бірінші кезекте сол мақсатта пайдалану әрекеті сезіледі.

Әдебиет пен өнерді тек идеология деп түсіну – біржақтылық. Егер ақиқатына жүгінсек, әдебиет пен өнер – ең алдымен эстетика әлемі екенін айтуға тура келеді, олардың табиғи қасиеті – адам сезіміне әсер ету ғой, содан соң ғана белгілі бір топ, партия оларға идеологиялық мән береді, яғни, нақты бір сыртқы мүддеге бағындырады.

Бесенеден белгілі бұл қағиданы айтудың тағы бір себебі – авторларымыз бен олардың туындыларын зерттейтін ғалымдарымыз бен сыншыларымыздың көбінің сол ескі түсініктен шыға алмай жүруі. Нарықтық қоғамда әдебиет пен өнер бұрынғыдай таза идеологиялық қызмет атқара алмайды, олар көбінесе сейілдік (развлекательный) және қызықтаушылық мақсатта жасалады, өйткені қоғамдағы әр топ пен әр қауымның әлеуметтік статусы ғана емес, сонымен бірге эстетикалық талғамы мен мәдени сұранысы да, өнерге деген көзқарасы да әр басқа. Олай болса, дүниеге әртүрлі көркемдік деңгейде жасалған, әртүрлі мақсат көздеген шығармалар келуі – заңды. Ал, мұның өзі мәдениетте, әдебиет пен өнерде идеялық, эстетикалық, көркемдік плюрализмді орнықтырады. Соның арқасында қоғамда бірізді, бір идеялы, бір тақырыпты емес, әр алуан көзқарасты, кереғар идеяларды көрсететін әр сипатты шығармалар қатар өмір сүріп жатады. Осындай жағдай бізге де келе жатыр.

Қазіргі ғаламдану (глобализация) заманында, біртұтас әлемдік ақпарат кеңістігінде жүрген шақта шетелдік өнер мен мәдениеттің ықпалынан аман қалу мүмкін емес. Әрине, шетелдік дүниенің бәрі бірдей түкке тұрғысыз дей алмаймыз. Өкінішке қарай, бізге Батыс Еуропа мен Американың классикалық өнері көптеп келмейді, көпшілікке жетпей жатыр. Есесіне, қарақшылық жолмен келіп жатқан зорлық-зомбылықты, қара күшті дәріптейтін видеокассеталар мен видеофильмдер әр үйге теледидар арқылы еніп жатыр. «Бәленің бәрі Батыстан келіп жатыр, қазақты телевизор бүлдіріп жатыр!» – деп шошуымыз осыдан. Турасын айтсақ, телевизор емес, біздің БАҚ туралы заңымызға осыны тежейтін бапты келістіріп, оның орындалуын қатаң бақылау жетіспей отыр! (Бұл арнайы сөз ететін мәселе).

Шеттен келіп жатқан дәрекі мәдениеттің соқыр жетегінде кетпес үшін өз мәдени үрдісімізді қалыптастыруға күш салсақ. Ол тек ұлттық шеңбер аясында ғана емес, өзіміздің озық өнеріміз бен шетелдің үздік мәдениетін ұштастыру және ұлттық мәдениетімізді, мәйегін сақтай отырып, заман талабына сай дамыта пайдалану арқылы қалыптаспақ. Ол үшін тезірек мәдениет нарығына ену, шығармашылық бәсекеге түсу қажет. Әрине, бұл – оңай шаруа емес. Мәдениет күресіне, талант жарысына түсудің алғы шарты - ой азаттығы мен шығармашылық еркіндік. Екінші кезекте - қаражат пен құрал-жабдықтар. Көркем шығармашылық жарыста, өнер нарқында жеңіп шығу үшін сауатты менеджерлік әрекет те керек, яғни, шығарманы дұрыс насихаттап, саудалай білу шарт. Соңғысының қаншалықты маңызды екенін Ресей артистері мен өз өнерпаздарымыздың ұтымды шыққан клиптерінен-ақ

байқауға болады. Мәселен, жастарымыз Рахат Тұрлыханов, Ерболат Құдайбергенов, Толқын Зәбинова сияқты өншілердің өнерін жақсы қабылдап, тамашалап жүр. Бұл – мәдениет нарқына, шығармашылық жарысқа қазақ жастарының да түсе алатынын көрсетеді. Неғұрлым осындай дүние көп болса, соғұрлым жастар оған көңіл бөлмек, сол арқылы шетелдік поп-музыка, джаз, шлягер ығыстырыла түспек.

Ендеше, талантты авторлар мен орындаушылар мәдениет нарқына түсуі үшін олардың шығармасын қай топ, қай қауым жақсы қабылдайтынын зерттеп, оған сәйкес іс-әрекет жасайтын маман менеджерлер даярлайтын кез келген сияқты.

Осы тұста: «Оу, өзіміздің төл өнеріміз қайда болмақ, олар ана эстрадалық шоудың көлеңкесінде қалып қоймай ма?» - деген заңды сұрақ тұмақ. Меніңше, мынандай жағдайды ескермеске болмайтын секілді.

Әр дәуір, сол дәуірдегі қоғам өзіне қажетті мәдениет жасап, соны пайдаланады. Ал, қоғам алуан түрлі топтан, қауымнан, таптан тұратыны аян. Осы топтар мен қауымдар өз талғамына лайық мәдениетті қажетсінеді. Демек, бір қоғамда неше түрлі шағын мәдениет (субкультура) қалыптасады. Осындай жәйт бізде де байқалады.

Қазір бізде, аса күшті болмаса да, біршама буржуазиялық топ пайда болды. Бұл топ қолда бар нәрсемен ғана қанағаттанбайды. Ол, тұрмыс пен экономиканы өзгерткені сияқты, енді мәдениетті де, әдебиет пен өнерді де өзгертуге күш салады, сөйтіп, өз талабы мен талғамына сай мәдениет жасайды. Соның бір айғағы ретінде Алматы мен Астанада зор салтанатпен өткен «Миллениумды», Ресей мен Батыс Еуропа өнерпаздары қатысқан үлкен эстрадалық шоуларды, сондай-ақ өлемге әйгілі өнер қайраткерлері қатысқан классикалық қойылымдарды айтуға болады. Айтылмыш өнердің, сөз жоқ, көркемдік-эстетикалық сапасы да, өсері де биік, әрі нарқы да жоғары. Оны жоққа шығару мүмкін емес және оны тұтынушыларды сөгудің еш реті жоқ, себебі бұл өнердің қайраткерлері де, оны тамашалаушылар да нарық заңына сай қимылдауда.

Буржуазиядан басқа топтардың да өз мәдениеті, өнері бар. Бүгінде орта дәрежелі ауқаттылар мен зиялы қауымның біразы өз мәдениетіміздің және шетелдік өнердің классикалық түрін қолдап, қызықтайды. Айталық, опера, балет, симфониялар, романстар, халық композиторларының әндері, көркем сурет көрмелері, музей...

Ал, біздің қоғамның негізін құрайтын қарапайым көпшілік – ең үлкен қауымның қызығып тамашалайтын мәдениеті –

халықтың төл өнері: айтыс, өлеңдер мен әндер, күйлер мен термелер, «Тамаша», «Бауыржан-шоу» секілді ойын-сауықтар, бәйге, күрес, т.б. Осы топтың мәдени сұранысын тап басып, ол қажетсінген дүниелерді өмірге келтіру - қасиетті борыш әрі міндет. Халық мұрасын шығармашылықпен пайдалана отырып, осы күнгі талапқа, талғамға сай мәдениет жасау оңай емес. Төл өнеріміз бен мәдениетімізді жаңғырту мен жаңартудың, жандандыру мен жаңаша қолданудың әдісі мен жолдарын нарыққа сәйкестендіруге тиіспіз. Бұл бағытта істеліп жатқан және көпшіліктің көңілінен шығып жүрген нәрселер жоқ емес, алайда бұл тым жеткіліксіз. Халық мұрасын дәл осы күйінде сақтап, сол күйінде орындау мен пайдалану бар да, оны бүгінгі үрдіске лайықтап, жаңғырта қолдануға да болады. Мысалы, осы күнде жастардың концерттерде, теледидарда домбыра мен скрипканы, қобыз бен рояльді жұптап ойнап, ежелгі ән мен күйді жаңа қырынан ашуы және халық аспаптарының музыкалық, дыбыстық, мүмкіндіктерін көрсетіп жүргені - құптарлық тәжірибе. Осы сияқты фольклорлық шығармалар негізінде кинофильм, телефильм, спектакль, балет шығаруға болар еді, алайда олар қазіргі талғам мен талапқа сай жасалмаса, нарықтық бәсекеге түсе алмайды.

Біздің қоғамда ең төменгі сатыда жүрген топ та бар. Оның да өз мәдениеті, әдебиеті мен өнері болады. Рас, олардың көркемдік сапасы төмен, бірақ соған қарамастан тұтынушылардың мәдени қажетін өтейді. Әсіресе, үйсіз – күйсіз жүрген жандар, түрмедегі тұтқындар, алуан түрлі ұрылар мен алаяқтар үшін порнографиялық фильмдер, дерекі әндер мен әңгімелер, абақты өмірін баяндайтын өлеңдер – «мәдени» ермек. Біз қалайық-қаламайық, бұл да өмірде орнын тапқан – бір шағын мәдениет (субкультура). Міне, осы топтың «мәдениетінің» кең тарамағаны жөн, соның жолын қарастыру шарт. Соның біреуі, біздіңше - қалың көпшілікке ұнайтын шығармаларды көбейтіп, бұқараны соған бұру. Мұндай дүниелер тудыру үшін авторлар мен орындаушыларға жағдай жасалып, белгілі дәрежеде қолдау мен көмек көрсетудің заңдастырылған түрлері іске асқаны абзал және оларға идеологиялық азаттық пен шығармашылық еркіндік берілуге тиіс.

Әлбетте, шығармашылық еркіндік пен идеологиялық азаттық авторлардың ойына не келсе, соны істеуі емес, керісінше, мемлекетте қабылданған заң шеңберінде еңбек ету. Егер талант иелері нарық жағдайына лайық іс-әрекет істеп, көркем шығармашылық арқылы адамға, қоғамға қызмет етіп, мәдениетті дамытуға үлес қосып жатса, мемлекет те сырт қалмас, өйткені ол мәдениет пен өнердің, әдебиеттің қандай болуына, қай

бағытта, қай жолмен дамытынына бейтарап қала алмайды. Сондықтан мемлекет мәдениеттің қай түріне басымдық беретінін, оны қандай ыңғайда қорғап-қолдайтынын, оған қалай көмек көрсететінін заң арқылы анықтайды, сол заң негізінде мәдениет саласындағы өз саясатын белгілеп, жүзеге асырады, соның тетіктерін табады. Қолдау мен көмек – тек ақша беру ғана емес, оның жолдары мен амалдары көп: ең бастысы – мәдениет пен мәдени мұра, әдебиет пен өнер туралы бүгінгі қалыптасқан жағдайға сай жаңа заң қабылдау, әрі ол заңда әдебиет пен өнердің туындысы, мәдени дүниелер – коммерциялық тауар бола алатынын бекіту...

Өз кезегінде суреткерлер де белсенділік танытуы қажет. «Піс, алма, аузыма келіп тұс, алма!» деп, мемлекетке ауыз ашып, қарап отыратын заман емес қазір. Көркем шығармашылықпен шұғылданам деген адам нарыққа бейімделіп, оның шарттарын меңгеруге тиіс. Ол өз шығармасы қай топтың, қай қауымның мәдени сұранысын өтей алатынын ерте бастан біліп алмаса, табысқа жете қоймайды. Яғни, шығарма адресті болуы керек. Айталық, композитор таланты жетіп, шығармасын классиканы түсінетін қауымға арнағысы келсе, онда ол опера, немесе балет, я болмаса симфония жазуы керек. Сол сияқты, өте шебер орындаушы әлемнің классик композиторлары дүниелерін нәшіне келтіріп орындайтын болса, ол тыңдаушылардың кім болатынын күні бұрын білуге тиіс.

Қазіргі заманда көлемді роман мен повесть оқылмайды, ұзақ хабар тыңдалмайды, сылбыр сонар фильм қызықтырмайды. Бірақ бұдан қоғамда рухани азғындау бар деп ой түюге болмайды. Бүгінгі жедел (интенсивті) даму жағдайында көпшілік уақытпен санасуға үйренді және көп ойланудан гөрі жылдам шешім қабылдауға бейімделіп жатыр. Бұқараның эстрадаға, телешоуға, тағы басқа тез жүріп, жылдам бітетін сөйілдік өнер түріне көбірек көңіл бөлуінің бір себебі осында. Қалың көпшіліктің өз талғамы мен талабы бар, сол себепті ол Шекспирдің пьесасынан гөрі өз ұғымына жақын, өзі жақсы көретін әншісінің концертіне барғанды тәуір көреді. Осы үшін қалың бұқараны «кітап оқуды қойды, классиканы білмейді, жеңіл-желпіге әуес, рухани кедейленіп барады» – деп жазғыру жөн болмас. Сондай-ақ динамикасы мол, өте ырғақты би әуені мен орындауға қолайлы, әсем дауысты қажет етпейтін әндерді қалап жүрген жастарымызды «Батысқа еліктеп кетті, халық әнін тыңдамайды, шетелдік джазды сүйеді» деп сөгуге орынды ма? Оларды да түсіне білу қажет сияқты. Жалпы меніңше, бар гөп қазіргі нарықтық қоғамда көпқырлы экономика болатыны секілді

көптүрлі, әрсалалы мәдениет те болатынын, оның өмір сүруге хұқылы екенін мойындауда, оны түсініп, бағалай білуде болса керек.

Осы жерде тағы бір мәселе бой көрсетеді. Ол – шығарманы кім бағалап, оның көркемдік сапасын кім анықтайтыны және бұл істе басты критерий не болатыны. Совет тұсында басты критерий – шығарманың партиялылығы болды, яғни, туынды компартия идеологиясына сай ма, онда таптық және интернационалдық сипат бар ма деген ұстаным басшылыққа алынды. Сыншыларымыз бен ғалымдарымыз әр шығарманы осы тұрғыдан қарап, авторларға ақыл айтып, кеңес берді, оларды я мақтады, я даттады.

Ал, енді бір қоғамда көптүрлі мәдениет қатар өмір сүріп жатқанда әр қауым мен әр топқа арналған шығарманы қалай бағалап, оның сапасын қай критерий бойынша анықтауымыз керек? Менің ойымша, қай топқа арналса да, шығарма ең әуелі бүкіл қоғам қабылдаған этика мен моральға қайшы болмауы тиіс. Сонымен бірге шығарманың құндылығы оның көркемдік сапасымен анықталса керек. Ал, көркемдік сапасы – адамға эстетикалық және эмоциялық әсерінің күш-қуатымен өлшенбек.

Жалпы, болмысты – болмыс күйінде қабылдайтынымыз сияқты, сондай-ақ тұрмыста әр адамның өз бұйымы, әр үйдің өз жиһазы болатыны тәрізді, қоғамда әртүрлі топ, қауым бар екенін, олардың өз ұғымы, өз дүниетанымы, соған лайық мәдениеті болуға тиістілігін және солай екенін заң жүзінде де, іс жүзінде де мойындау әрі соған сөйкес іс-әрекет жасау – өмірдің талабы секілді.

Әрине, бұл мақалада біз ортаға салған ойлардың біразы ұлттық мәдениеттің тазалығы жайында жік-жапар болып жататын жұртшылықтың ортасында алуан-алуан пікір туғызатынын қазірден-ақ болжап отырмыз. Алайда, мына бір жайдың басы ашық: бүкіл әлемді өзгерткен нарық қазақты да, қазақтың жан дүниесін де, оның мәдениетін де өзгертпей қоюы мүмкін емес. Сол процесс жаңа ғана басталып келе жатқан қазіргі кезеңде біз өзгеріске түскен өмірге өзіміз бейімделмесек, өмір бізді өзінше бейімдеп алатынын да есте ұстаған жөн сияқты. Уақыттың қатал шындығы осыны түбінде қай-қайсымыздың да мойындауымызға мәжбүр етеді. Тек кеш қалмасақ болғаны. «Ай, қап!» – деп өкініп жүрмеуге шақырған ағаларымыздан алар бір тағылым осы.

2001 ж.